

КРИМ В АВТОРСЬКИХ ПРОЄКТАХ РЕСТАВРАЦІЇ ЄВГЕНІЇ ЛОПУШИНСЬКОЇ

Міжнародна наукова конференція «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі», яка відбулась у Національному заповіднику «Софія Київська» в серпні 2020 року, була присвячена сторіччю від дня народження архітектора-реставратора Євгенії Іванівни Лопушинської. Народжена на півдні України, отримавши освіту в Одесі і Москві, вона все життя пропрацювала в Києві, в Інституті «УкрНДІпроектреставрація».

Інститут, безумовно, не зміг оминати увагою таку подію, тому наша згадка про чималий доробок Євгенії Іванівни як архітектора-реставратора з великої літери, не є випадковою (фото 1).

Фото 1. Євгенія Іванівна Лопушинська (1920–1996)

Саме наукове дослідження та реставрація кримських пам'яток архітектури тривалий час було її захопленням і самовідданою працею. Вона брала участь у реставрації пам'яток архітектури Криму:

в місті Бахчисарай – Ханський палац;

в місті Євпаторія – мечеть Джума-Джамі;

в місті Феодосія – мечеть Муфті-Джамі, Георгіївська церква, церква Стефана, церква Сергія, церква Йоана Богослова;

біля міста Старий Крим – монастир Сурб-Хач;

в місті Судак – Судацька фортеця;

в місті Керч – церква Йоана Предтечі, пам'ятка культури IV ст. Мелік-Чесменський курган;

в місті Ялта – вілла Водарської;

Печерне місто Мангуп-Кале з Комплексом фортеці.

Це далеко неповний перелік робіт на об'єктах Криму, в яких Євгенія Іванівна була керівником, допитливим дослідником, надихала колектив на творчі пошуки. Поряд із нею зросла когорта послідовників-реставраторів. Молоді архітектори-реставратори, «лопушата»,

досліджували пам'ятки поруч із вчителем, осягали реставраційну науку, її методи, можливі на той час: від технічної консервації до відтворення і функціональної адаптації пам'яток. Попри щільний графік робіт на пам'ятці, вона організовувала своїм молодим колегам екскурсії з освітньою метою різними об'єктами Криму. Так створювалася українська школа реставрації.

Авторська документація, зібрана в архіві Інституту, дає змогу зрозуміти, наскільки багатогранною людиною була Євгенія Іванівна. Проекти реставрації різночасових пам'яток Криму, виконані Лопушинською, – дуже різноманітні. Як дослідник вона цілком занурювалася в кожен новий проект, чи то сакральні християнські церкви, чи мусульманські мечеті, або комплекс споруд Ханського палацу в Бахчисараї, чи фортеця в Судаку. Вивчення архівної проектно-документації показали її глибокі знання з різних аспектів проектування. В робочих кресленнях, пояснювальних записках, у записках журналів авторського нагляду збереглися детальні рекомендації щодо виконання тих чи інших робіт: реставраційних, технологічних, робіт із благоустрою. На особливу увагу і захоплення заслуговують її креслення до проектів реставрації. Ретельно продумані рішення віртуозно композиційно розміщені й розкреслені на аркушах. Це особливо виявляється в робочих кресленнях, де зображено архітектурні деталі: віконні решітки, хрести, профілі фігурної цегляної кладки та багато іншого. У цьому відчувається смак творчої людини, її любов до своєї професії. Навіть, здавалося б, такий незначний елемент креслення, як шрифт, завжди виконаний у характері зображеної пам'ятки архітектури.

Для обґрунтування ухвалених рішень щодо реставрації пам'яток архітектури до уваги бралися не лише архітектурно-археологічні, а й літературні, історичні та архівні матеріали. Свідчення цьому – томи вивчених аналогів, фотокопії архівних матеріалів, які додавали до кожного проекту реставрації. Треба сказати, що в ті часи це було не так просто зробити, тому що, наприклад, пам'ятку візантійського періоду або середньовічну фортецю загалом доводилося вивчати лише в архівах колишнього СРСР, і цю нагоду вона використала максимально.

Багато сучасників згадують Лопушинську як дуже впевнену в своїх переконаннях людину. Можливо, цієї впевненості їй додавала рідкісна і щаслива на той час змога вивчати пам'ятки візантійської, вірменської та мусульманської архітектури за кордоном, в Туреччині. Не можна не погодитися з тим, що побачене на власні очі стало величезним внеском в її думку щодо ухвалення рішень про реставрацію або консервацію тієї чи іншої пам'ятки архітектури півдня України.

Архітектурно-природний комплекс Судацької фортеці

Про Судацьку фортецю, про її історію та вигляд багато сказано. У результаті безперервних досліджень зростає усвідомлення її унікальності, як щодо збереження, так і щодо органічності зв'язку фортеці з природою (фото 2).

Зростає і розуміння її цінності як об'єкта культурної спадщини¹. Як тут не згадати Євгенію Лопушинську? Адже Судацька фортеця є одним зі знакових об'єктів в її реставраційному спадку.

Інтенсивна науково-дослідницька і реставраційна робота фортифікаційної споруди почалася буквально відразу після того, як у 1954 році Крим було передано УРСР і музей «Генуезська фортеця» став філією Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей». Сам акт передачі було підписано у м. Судаку Кримської області УРСР 15 червня 1958 року. Цьому передувало тривале листування між міністерствами культури СРСР і УРСР. Зокрема, в листі від 12 грудня 1956 р. заступника міністра культури СРСР В. Пахомова до міністра культури УРСР Р. Бабійчука було прохання прийняти цю пам'ятку у своє відання як «помилково не передану при передачі Кримської області до складу УРСР»².

Під час передачі фортеця була в занепаді, тому директор Софійського музею М.І. Кресальний, архітектор за фахом, дав розпорядження зробити вибіркові обміри для термінового складання плану консервації та реставрації пам'ятки, тобто для виконання першочергових протиаварійних робіт, які й було виконано, а вже з кінця 1960-х у фортеці почалися планомірні реставраційні роботи. Розробці проєктів реставрації та консервації передувало ретельне дослідження пам'ятки. Архітектурні дослідження і проєктування здійснював колектив Інституту «Укрреставрація» під керівництвом архітектора-реставратора Є. І. Лопушинської.

Цінність проведених робіт полягала в тому, що реставрували не окремі пам'ятки, а фортецю в цілому. Це дало змогу зберегти цілісність і посилити виразність цієї виключно своєрідної комплексної пам'ятки історії, архітектури, містобудування та військово-інженерного мистецтва³.

Принципова відмінність від проведених раніше вибіркових першочергових протиаварійних робіт полягала в тому, що реставрація відбувалася відповідно до Генеральної програми реставрації фортеці, що була затверджена Держбудом УСССР⁴.

Масштабне фінансування програми дало змогу здійснити більшість із намічених досліджень, реставраційних і консерваційних ро-

¹ Водзинский Е.Е. Становление и развитие охраны Судацкой крепости... С. 435.

² Преловська І.М. Приєднання Судацької фортеці до Софійського державного заповідника при М.І. Кресальному... С. 191.

³ Самойленко О. Г., Водзинский Е. Е. Уникальность архитектурного комплекса Генуезской крепости в Судаке и актуальность его включения в Список всемирного наследия ЮНЕСКО... С. 621.

⁴ Водзинский Е. Е. Становление и развитие охраны Судацкой крепости... С. 439.

біт, і тим самим відновити цілісність фортеці і визначальні риси її обличчя⁵ (фото 3, 4).

Архівні матеріали свідчать про те, що згідно з Програмою реставрації фортеці для більш досконалого вивчення весь оборонний комплекс був умовно поділений на нижній, верхній, західний і східний оборонні пояси, які також розбили на окремі ділянки (фото 5, 6; 7, 8).

Кожну ділянку ретельно досліджували археологи, архітектори і технологи, робили численні зондажі, після чого виконували архітектурно-археологічний обмір, який був основою для проекту реставрації. Крім того, робота супроводжувалася пошуком архівних, історичних, літературних джерел про пам'ятку, які додавали інформацію для виготовлення науково-проектної документації з реставрації тієї чи іншої ділянки (фото 9, 10; 11, 12).

Збережені в архіві Інституту протоколи науково-методичних рад з розгляду проектів реставрації окремих ділянок фортеці, свідчать про те, що в ході робіт точилися неабиякі дискусії щодо ухвалених рішень, інколи навіть виникали суперечки між Лопушинською і археологами та істориками з приводу нібито недосконаlosti ухвалених рішень щодо реставрації фортеці. Але ж саме завдяки її наполегливості та копіткій праці вдавалося відстоювати свої погляди, завдяки чому ми маємо збереженою цю дуже складну унікальну пам'ятку. Варто зазначити, що під час реставрації фортеці нею вперше в Україні було втілено міжнародне законодавство, а саме – вимоги Венеціанської хартії, згідно з якими нові елементи від автентичних треба було відділяти стрічкою з червоної кераміки, що її включали в кладку. Завдяки такому методу не порушували цілісності образного сприйняття укріплень.

Треба сказати, що об'єм вишукувальних і проектних робіт вражає своєю грандіозністю. Результатом цих робіт є збережена пам'ятка, яку включено до Tentative List – Попереднього Списку світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, ціла когорта послідовників-реставраторів і велика вдячність нащадків усім учасникам робіт.

Після окупації Криму Росією в 2014 році фортеця фактично контролювана росіянами як «Державна бюджетна установа Республіки Крим «Музей-заповідник «Судацька фортеця». На території навіть почали будувати готельні приміщення і додаткові туалети. Внаслідок цього сталося непоправне – одна з веж фортеці обвалилася, так зване керівництво новоствореного музею замість того, щоб належно реставрувати пам'ятку, вирішило нашвидкуруч «поправити непоправне», тобто виявило злочинну недбалість. Наспів провели «реставрацію» – були найняті будівельники без досвіду реставрації історичних об'єктів, тим паче таких давніх, як цей, просто зробили бетонний фундамент і збудували з автентичного каміння копію тієї вежі, з викорис-

⁵ Водзинский Е.Е. Становление и развитие охраны Судакской крепости... С. 439.

танням сучасного цементного розчину. Крім того, не на користь пам'ятки, переглянуто межі буферної зони, проєкт якої розроблено таким собі Інститутом «Уралгражданпроект»⁶...

Ханський палац. Бахчисарай

Палацово-парковий ансамбль у Бахчисарай – єдиний у світі зразок кримськотатарської палацової архітектури. Палацовий комплекс – центр політичного, духовного і культурного життя кримських татар розміщено на лівому березі річки Чурук-Су. Архітектурний стиль комплексу продовжує традиції османської архітектури XVI–XVII століть (фото 13).

Головна архітектурна ідея – втілення мусульманського уявлення про райський сад на землі. Ансамбль складається з трьох частин: культової, адміністративної та побутової. До складу комплексу входять північні і південні ворота, світський корпус, головний корпус, гарем, ханська кухня і стайня, бібліотечний корпус, соколина вежа, ханська мечеть, ханський цвинтар, гробниці, сади і паркові споруди та інші об'єкти (фото 14; 15).

За час свого існування всі ці різноманітні споруди зазнали значних перебудов і потребували суттєвої реставрації. Першу масштабну наукову реставрацію палацу, під час якої зовнішній вигляд палацу наближено до первинного, було проведено у 1961–1964 роках українським науково-реставраційним управлінням Держбуду УРСР. Було знято шари фарби з порталів воріт, знято пізні нашарування розписів Великої ханської мечеті, розчищено розписи у Літній альтанці, проведено реставрацію стель (фото 16; 17; 18).

Керівником робіт була Євгенія Лопушинська. Архів Інституту зберігає проєкти реставрації з різноманітними кресленнями, замальовками, письмовими рекомендаціями щодо виконання робіт з реставрації палацового комплексу. Все це відображає процес тривалих реставраційних робіт (фото 19; 20; 21). Виходячи з архівних документів, можна відзначити, що наукова реставрація величного палацового комплексу розпочата 1961 року тривала до кінця 1980-х років (фото 22; 23).

Нещодавно в інтернеті з'явилася цікава інформація з Москви про те, що в липні 2015 року завершено науково-дослідну роботу щодо дослідження декору portalу Бахчисарайського ханського палацу. Йдеться про так звану «Залізну браму» або різьблений багато орнаментований білокам'яний портал, який був створений для хана Менглі-Герєя у 1503–1504 роках під керівництвом італійського архітектора Алевиза Нового, і є одним із найцінніших експонатів Бахчисарайського історико-культурного заповідника. Ґрунтовне дослідження на 150 сторінок більш ніж наполовину складається з історико-архівних, бібліографічних і технологічних досліджень, проєктів реставрації, щоденників, звітів, протоколів рад, рекомендацій у журналах авторського нагляду

⁶ Отчет ФГБНИУ «ГосНИИР» о научно-исследовательской работе «Исследование резного белокаменного декора портала бахчисарайского ханского дворца».

Інституту «Укрреставрація» щодо проведення реставрації згаданого порталу⁷ (фото 24).

Тобто росіяни активно користуються документацією, яка свого часу була передана до Криму. Водночас треба сказати, що вони називають Лопушинську видатним архітектором-реставратором, автором методик, відзначаючи, що Ханський палац досить вивчений, справжню наукову реставрацію побачив тільки в 1961 році з приходом на об'єкт фахівців київської проектної організації «Укрреставрація». Але наявність науково-проектної документації не допомогла росіянам продовжити справу українських реставраторів після проголошення Ханського палацу «об'єктом культурного наследия федерального значення». У 2017 р. вони розпочали проводити ремонтно-реставраційні роботи у Хан-Сараї, в результаті яких вже суттєво постраждала найстаріша будівля ансамблю – Велика ханська мечеть. Зокрема, монтаж її покрівлі здійснювали за допомогою важкої будівельної техніки із застосуванням відбійників, що призвело до вібрацій і втрати частини оздоблення стін. Повністю втрачено автентичну балкову систему перекриття, стелі й шатровий дах. Автентичні дубові балки перекриття демонтовані й розпиляні, їх замінили на сучасні будівельні матеріали; використали бетонний армований пояс, що збільшило навантаження на стіни мечеті. Давня ложкова черепиця («татарка») кустарного виробництва на сто відсотків була замінена на іспанську черепицю заводського виготовлення. До того ж, повністю знищено стародавню технологію укладання черепиці на глині та замінено сучасним кріпленням. Під час ремонту постраждали вітражі будівлі. Є загроза для інших об'єктів палацово-паркового ансамблю.

Наразі держава-окупант – Росія унеможливила доступ органів влади України до цього об'єкта культурної спадщини України, що є номінантом до Списку світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО.

Мечеть Джума-Джамі

Мечеть Джума-Джамі – один із кількох проектів реставрації мусульманської архітектури Євгенії Іванівни в Криму. Мечеть Джума-Джамі або Хан-Джамі – соборна, п'ятнична Головна мечеть розміщена на одній із центральних площ міста Євпаторії неподалік міської набережної (фото 25; 26).

Мечеть споруджена видатним османським архітектором Ходжі Сінаном у 1552–1564 роках. Центральнокупольна, в плані наближена до квадрата будівля являє собою масивний кубічний об'єм, увінчаний 12 главами. Центральний великий купол оточено 11 малими, різними за розмірами, куполами і одним напівкуполом над киблою. Центральний зал, заввишки близько 22 метри, перекрито потужним куполом із 16 вікнами. Із заходу та сходу мечеті було розміщено два

⁷ Отчет ФГБНИУ «ГосНИИР» о научно-исследовательской работе «Исследование резного белокаменного декора портала бахчисарайского ханского дворца».

35-метрові мінарети, які на рівні цокольної частини мали криті входи в мечеть (фото 27; 28; 29).

Руйнування і пізніші переробки спотворили первинний вигляд споруди. Мінарети обвалилися під час землетрусів та в середині XIX століття були розібрані до цоколю. З боку північного фасаду, до центрального обсягу мечеті примикала відкрита галерея з центральним входом, яку було перебудовано в закритий притвор. Реставраційним завданням було передбачене збереження і експонування унікальної пам'ятки шляхом відновлення первинного вигляду будівлі з виявленням усіх його високих архітектурно-художніх якостей (фото 30; 31).

Протягом 1962–1985 років пам'ятку ретельно крок за кроком досліджували й вивчали реставратори на чолі з Євгенією Іванівною. Проєкт реставрації передбачав відновлення куполів, мінаретів, інтер'єрів, автентичних фасадів з реставрацією отворів, а також відновлення галереї на північному фасаді з відкриттям кам'яної кладки в її середині (фото 32, 33; 34, 35).

Завдяки проведенню масштабних реставраційних робіт проєкт реалізовано. Крім того, визначено охоронну зону пам'ятки та впорядковано її територію.

Мелек-Чесменський курган IV ст. до н.е.

Цей об'єкт наведено в статті для ілюстрації того, наскільки різноманітними були завдання архітектора-реставратора Євгенії Іванівни Лопушинської.

Курган знаходиться в місті Керч. Ця унікальна антична споруда, кругла в плані, діаметром 48 метрів, має висоту 7 м. У тілі кургану – поховальна камера, складена з блоків природного каменю з входом уступчастої конструкції і кам'яною підлогою. У камеру веде підземний хід (дромос) аналогічної конструкції. Довжина ходу – 9,3 м, ширина 1,4 м. Розміри камери в плані 3,7 × 3,6.

Згідно з технічним завданням було виконано таке: – «інженерно-геологічні вишукування, організовано режимне спостереження за рівнем ґрунтових вод, зібрано і узагальнено об'єктивні дані про вплив нової забудови, вивчено дебет ґрунтових вод» та інше. Проєктування, визначене як «технічні вишукування, проєкт реставрації і консервації пам'ятки», виконано. Відповідальною за все це була призначена – представник замовника – Є.І. Лопушинська (фото 36; 37).

Церква Йоана Предтечі в Керчі

Дослідження та реставрація церкви Йоана Предтечі в Керчі – пам'ятки архітектури VIII–XIX століть є одним із видатних доробків у творчості Євгенії Лопушинської.

Церква розміщена в самому центрі міста і є чи не єдиною пам'яткою візантійського зодчества в нашій країні. З кінця XIX століття ця древня пам'ятка привертала увагу багатьох дослідників, доробком яких свого часу скористалася Євгенія Іванівна (фото 38).

За своє багатолітнє існування пам'ятку багато разів перебудовували та ремонтували, що дуже спотворило її первинний вигляд. У

1955 році, через рік після передачі Криму УРСР, у церкві після попереднього обстеження було проведено першочергові роботи з усунення аварійності будівлі: всередині був встановлений металевий каркас, для підтримки підпружних арок і склепінь будівлі (фото 39; 40).

Беручи до уваги унікальність пам'ятки, її архітектурну, художню та історичну цінність, почалися наукові дослідження з метою повернення пам'ятці первинного архітектурно-художнього вигляду. На початку ґрунтовних досліджень пам'ятки в 1967 році рівень культурних нашарувань навколо неї досягав майже два метри, на фасадах утворилися нашарування бутового облицювання товщиною до 90 см. Загалом вона як на свій вік достатньо добре збереглася.

Архітектурно-археологічні дослідження церкви та розроблення проекту повної, цілісної, реставрації виконувала група українських реставраторів (Л.В. Мамаєнко, І.О. Радюк, Д.Д. Вакалюк) під керівництвом Євгенії Лопушинської. Проект, зокрема, передбачав звільнення нижньої частини фасадів від культурного шару, відновлення в первинному вигляді кладки стін, віконних перемичок, завершення закомар і фронтонів над ними (фото 41; 42).

Крім того, було передбачено, починаючи зверху, демонтувати пізні облицювання, для виявлення первинної кладки, відновлення гранованої форми абсид і барабана, пілястр на північному й південному фасадах. Покриття церкви мали виконувати з черепиці. Металевий каркас, установлений в інтер'єрі в 1957 році, мав бути розібраним, для чого було запропоновано конструктивне рішення зі зміцнення стовпів і мармурових колон. Підлогу всередині церкви пропонували опустити до початкового рівня, фрески – закріпити, і місцями відновити. Генплан передбачав влаштування демонстраційного приямка з метою розкриття фасадів до первинної відмітки землі, та інше (фото 43; 44; 45; 46).

У квітні 1968 року відбулася Вчена Рада з охорони пам'яток архітектури Держбуду УРСР, на якій Лопушинська виклала згадану концепцію реставрації церкви. Рецензент Ю.С. Асеев з цього приводу сказав: «Я хочу відзначити досконале дослідження, проведене Лопушинською і її бригадою. Перед нами стоять дві проблеми: перша – проблема екстер'єру. Вона поставила питання про принцип реставрації. В даному випадку, правильне рішення – це повна реставрація, консервація пам'ятці не допоможе. З моєї точки зору, з питанням про фасади все вирішено правильно і дані здобуті шляхом ретельного дослідження. З рішенням архітектурним можна погодитися повністю. Я також вважаю, що дзвіницю ХІХ століття потрібно зберегти. Необхідно зупинитися на другій, технічній проблемі: верхня частина стовпів дала тріщини. Капітелі і колони теж. Залишити всередині металеві конструкції не можна. Вони захаращують інтер'єр. Потрібно технічно вирішити проблему розподілу навантажень. Верхні стовпів доведеться перекласти. Можливо доведеться замінити дві мармурові

колони. У всьому іншому проєкт можна схвалити»⁸. Оцінімо лаконічність і точність висловлювання рецензента!!!

В обговоренні взяли участь Ю.С. Асеев, П.Г. Юрченко, Л.І. Граужис, М.Й. Кресальний, М.В. Холостенко, Ю.М. Брайчевський, Ю.А. Нельговський та інші. Вченими був відзначений високий науковий рівень проведених досліджень, проєкт був схвалений із рекомендаціями розробити охоронну зону пам'ятки. Крім того, авторів було запропоновано зробити доповідь на науково-методичній раді міністерства культури СРСР і в Криму, зокрема в Керчі – «для широкого загалу, з освітньою метою», а також «...просити реставраційні майстерні та автора підготувати матеріали досліджень для публікації».

Реставрація церкви відбулася. В архіві Інституту зберігається докладний звіт про виконані натурні дослідження та реставраційні роботи. Звіт складено Євгенією Лопушинською в 1990 році, його проілюстровано понад 80 фотографіями, та посиланнями на літературні джерела⁹ (фото 47).

Науковий звіт закінчується словами «Церква Іоанна Предтечі – унікальна пам'ятка світового значення. Вона є ланкою, що визначає шляхи формування візантійської архітектури взагалі і в Криму – зокрема».

Архітектурні пам'ятки, над відродженням яких працювала Євгенія Іванівна, нині внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України і Списку об'єктів світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО. Деякі з них перебувають у Tentative List – Попередньому Списку об'єктів світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, а саме:

- Бахчисарайський палац кримських ханів;
- комплекс пам'яток Судацької фортеці, VI–XVI століття;
- культурний ландшафт «Печерні міста Кримської Готії» (Мангуп-Кале, Ескі-Кермен, Чуфут-Кале).

Євгенія Іванівна є лауреатом Державної премії України в галузі архітектури за 1991 рік за дослідження та реставрацію церкви Йоана Предтечі в Керчі – пам'ятки архітектури VIII–XIX ст., та нагороджена орденом «Знак Пошани» і пам'ятною медаллю «1500-річчя Києва» за роботу з реставрації комплексу «Золоті ворота».

⁸ Протокол № 3 засідання Ученого совета по охране памятников архитектуры Госстроя УССР. Научный отчет «Памятник архитектуры VIII–XIX вв. Церковь Иоанна Предтечи в г. Керчи». Киев, 1990.

⁹ Там само.

Фото 2. Архітектурно-ландшафтний комплекс Судацької фортеці. Фото О. Дишлик

Фото 3. Судацька фортеця. До реставрації

Фото 4. Судацька фортеця. Після реставрації

Фото 5. Судацька фортеця. Храм «на консолях». До реставрації

Фото 6. Судацька фортеця. Храм «на консолях». Після реставрації. Фото 1977 р.

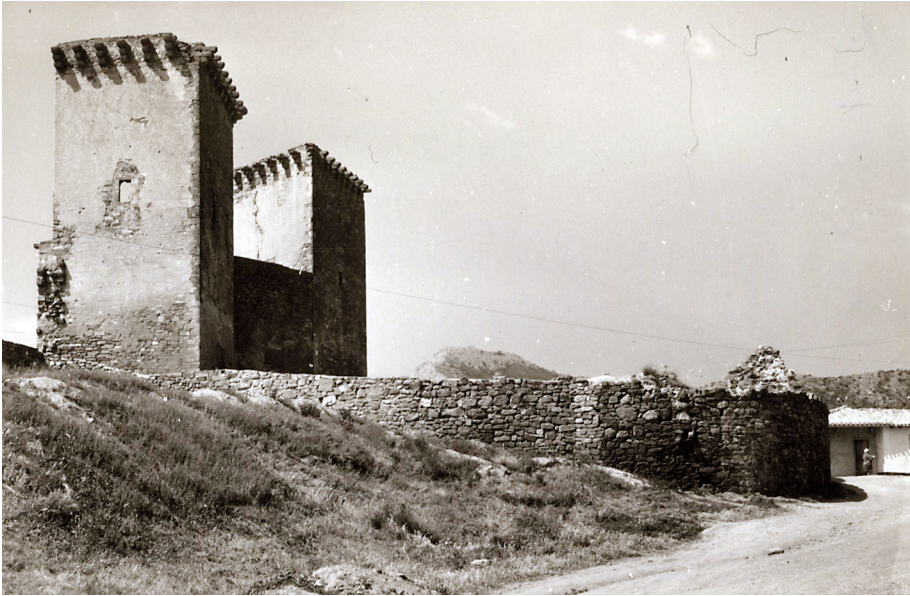

Фото 7. Судацька фортеця. Головні ворота та барбакан. Вигляд зі сходу. До реставрації

Фото 8. Судацька фортеця. Головні ворота та барбакан. Вигляд зі сходу. Після реставрації.
Фото О. Дишлик. 2010 р.

Фото 9. Судацька фортеця. Нижній ярус оборони. До реставрації

Фото 10. Судацька фортеця. Нижній ярус оборони. Після реставрації. Фото О. Самойленко. 2010 р.

Фото 11. Судацька фортеця. Верхній ярус оборони. До реставрації

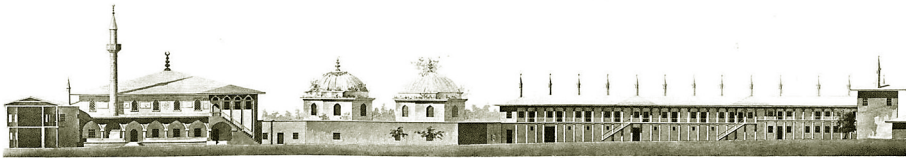
Фото 12. Судацька фортеця. Верхній ярус оборони. Після реставрації

БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ДВОРЕЦЬ.

Фасад гробниць, мечети и конюшни.

PALAIS DE BAKTCHISSARAY

Élévation des Tombeaux, Mosquée et Ecuries.

Передній фасад.

Élévation Principale

Фото 13. Бахчисарай. Ханський палац. Креслення арх. В. Гесте

Фото 14. Бахчисарай. Велика палацова мечеть Хан Джамі Фото О. Самойленко. 2012 р.

Фото 15. Бахчисарай Велика палацова мечеть Хан Джамі

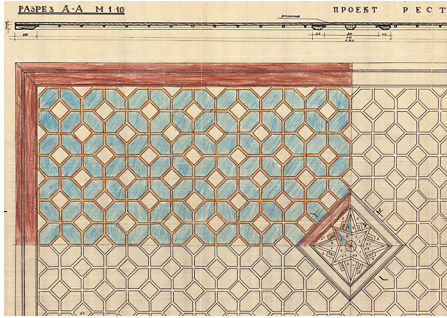

Фото 16. Архівне креслення плафону з кімнати житлового корпусу палацу

Фото 17. Плафон однієї з кімнат палацу після реставрації. Фото О. Самойленко. 2010 р.

П Р И М Е Ч А Н И Я :

1. Плафон красить темперными красками.
2. Рейки плафона оставить без темперной покраски, и, если необходимо, покрыть лаком.
3. Стены окрашивать масляными красками.
4. Бордюр выполнить в соответствии с проектом реставрации / см. лист ПР №20 /.
5. Покраску плафона и розетки вести очень аккуратно без наплывов цвета на рейки.
6. Профильные доски, окаймляющие плафон и розетку, подкрасить в коричневый цвет, сохраняя текстуру древесины, и покрыть лаком.
7. Перед покраской стен укрепить существующую штукатурку, а места утраты дополнить. Эти работы вести после заключения художников о ценности сохранившихся росписей.
8. Фрагмент бордюра в цвете смотри лист ПР №20.
9. Паспорта покраски данной комнаты смотри лист ПР №21.
10. Размеры на чертеже даны в мм.
11. Шаблон разбивки плафона смотри лист РЧ №22.
12. Шаблон розетки смотри лист РЧ №23.
13. Древесина плафонов - сосна.

Фото 18. Примітки Є. Лопушинської щодо технології виконання робіт

Фото 19. Черепичні дахи Ханського палацу. 1961 р.

Фото 20. Черепичні дахи Ханського палацу. 1961 р.

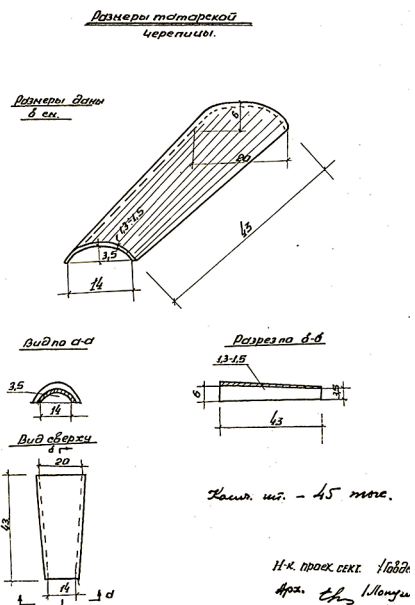

Фото 21. Обмірні креслення татарської черепиці, виконані Є. Лопушинською

БЫВШИЙ ХАНСКИЙ ДВОРЕЦ В г. БАХЧИСАРАЕ КРЫМСКОЙ ОВЛ.
ГЛАВНЫЙ КОРПУС ДВОРЦА
СЕВЕРНЫЙ ФАСАД

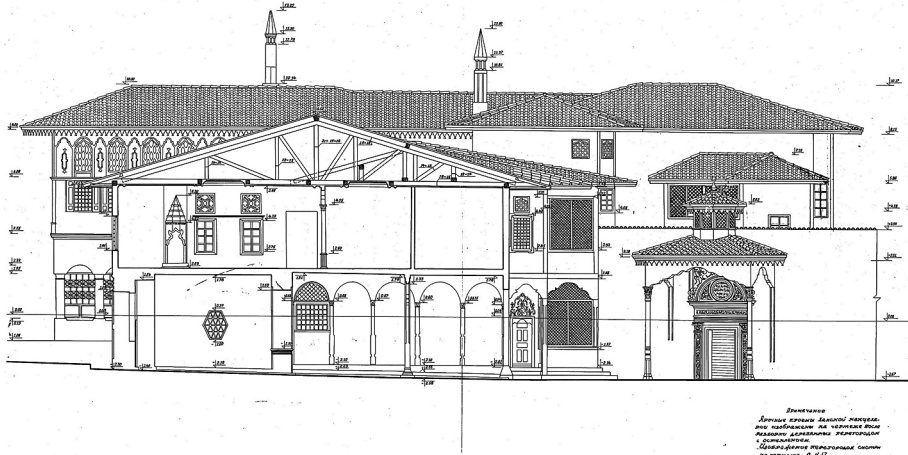

Фото 22. Головний корпус палацу. Північний фасад. Креслення Є. Лопушинської

БЫВШИЙ ХАНСКИЙ ДВОРЕЦ В г. БАХЧИСАРАЕ
КРЫМСКОЙ ОБЛАСТИ

ГЛАВНЫЙ КОРПУС ДВОРЦА

РАЗРЕЗ 2-2

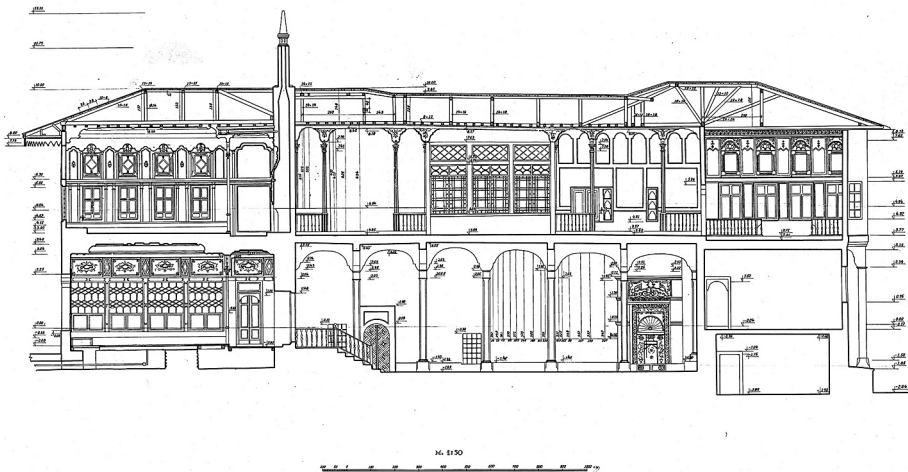

Фото 23. Головний корпус палацу. Розріз. Креслення Є. Лопушинської

Фото 24. Посольські двері Демір Капу – Портал Алевіза. Фото О. Самойленко. 2010 р.

Фото 25. Євпаторія. Мечеть Джума-Джамі. Сучасне фото

Фото 26. Євпаторія. Мечеть Джума-Джамі. Фото до реставрації

РІСУНОК ПІВДІННОГО ФАЦІАДУ М. С. ДЖУМА-ДЖАМІ
 ПАМ'ЯТНИК АРХІТЕКТУРИ 1532 р.
 ФАЦІАД П. П. 20
 ОБ'ЄКТ

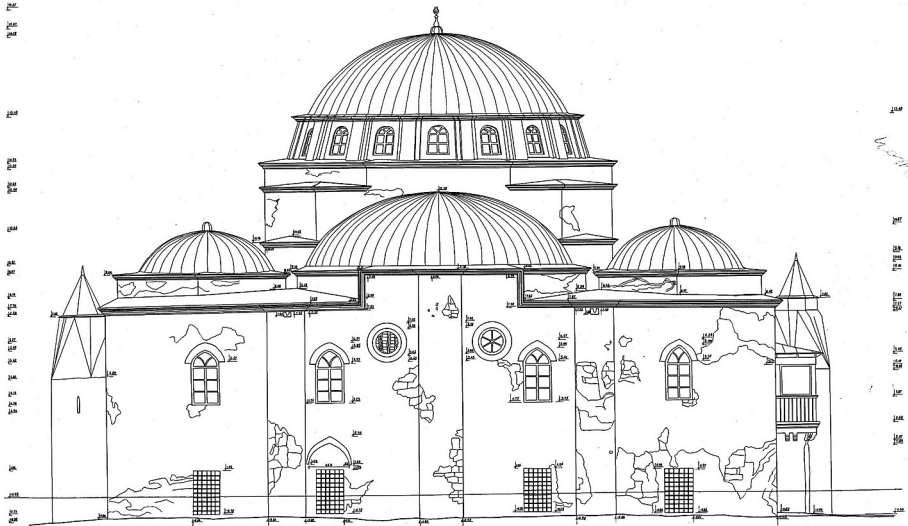

Фото 27. Обмірні креслення південного фасаду мечеті Джума-Джамі

РІСУНОК ПІВДІННОГО ФАЦІАДУ М. С. ДЖУМА-ДЖАМІ
 ПАМ'ЯТНИК АРХІТЕКТУРИ 1532 р.
 ПІВДІННИЙ ПОРТЯЛ
 ОБ'ЄКТ

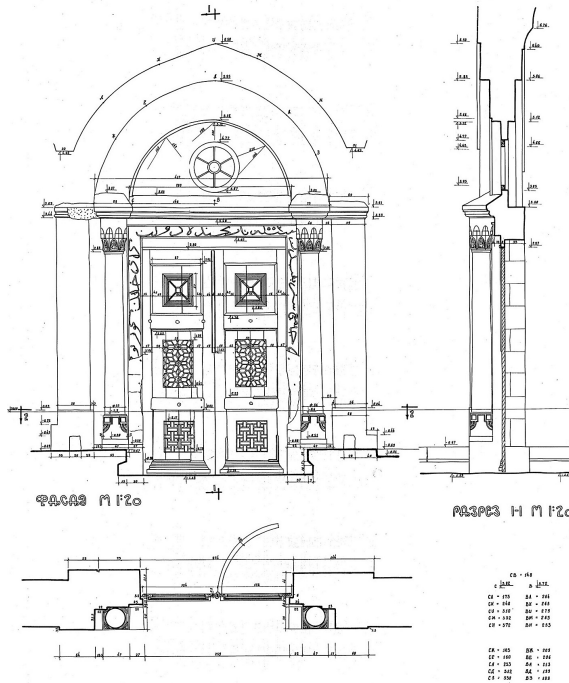

Фото 28. Обмірні креслення північного порталу мечеті Джума-Джамі

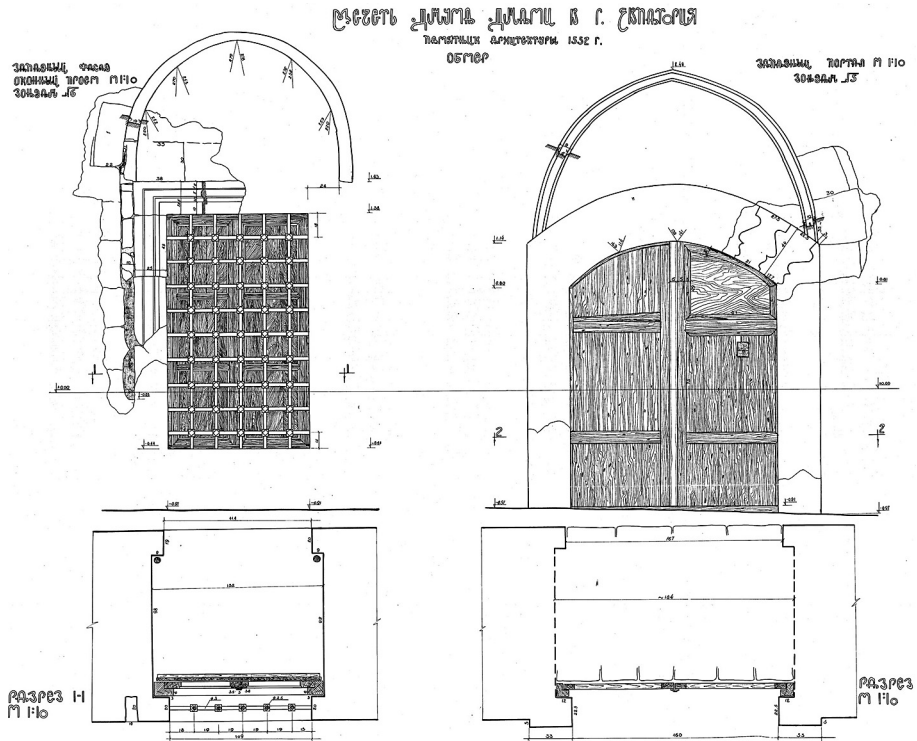

Фото 29. Обмірні креслення зондажів західного фасаду мечеті Джума-Джамі

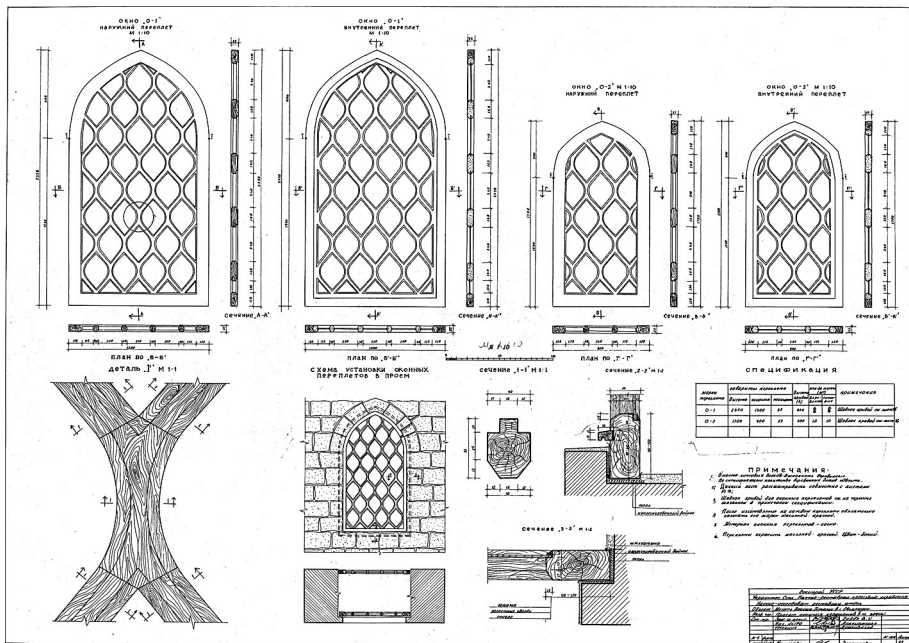

Фото 30. Креслення віконних прорізів мечеті Джума-Джамі

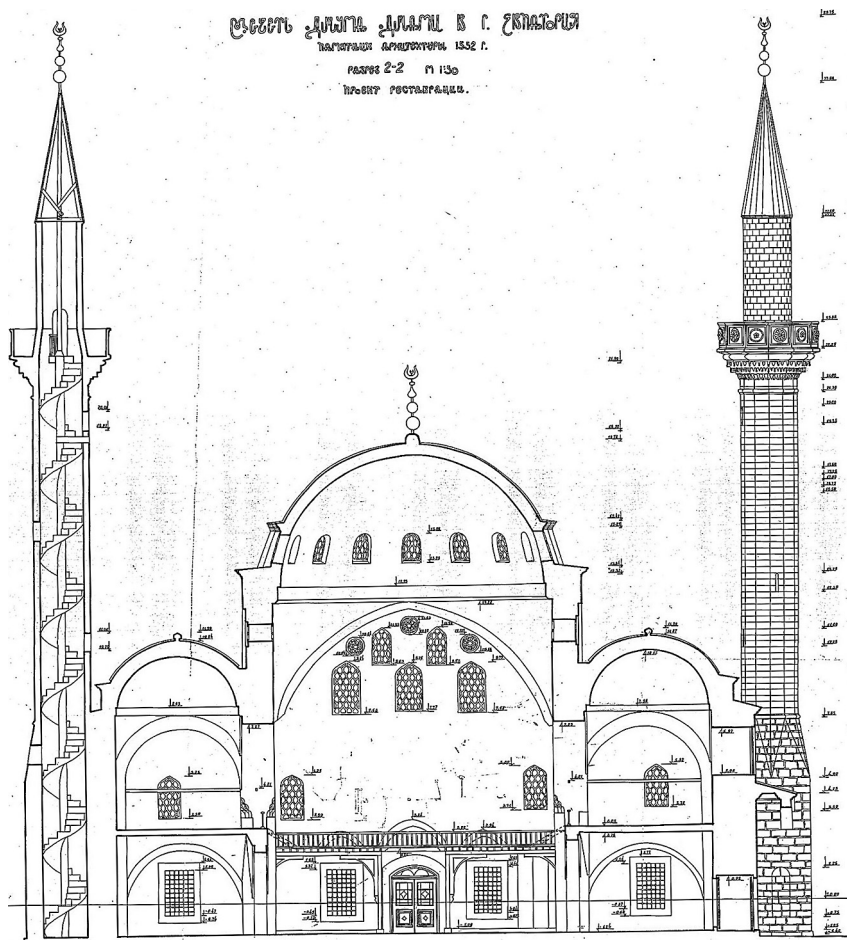

Фото 31. Креслення. Розріз. Проект реставрації мечеті Джума-Джамі

Фото 32. Відновлений мінарет мечеті Джума-Джамі

Фото 33. Під час реставрації мечеті Джума-Джамі. Фото 1982 р.

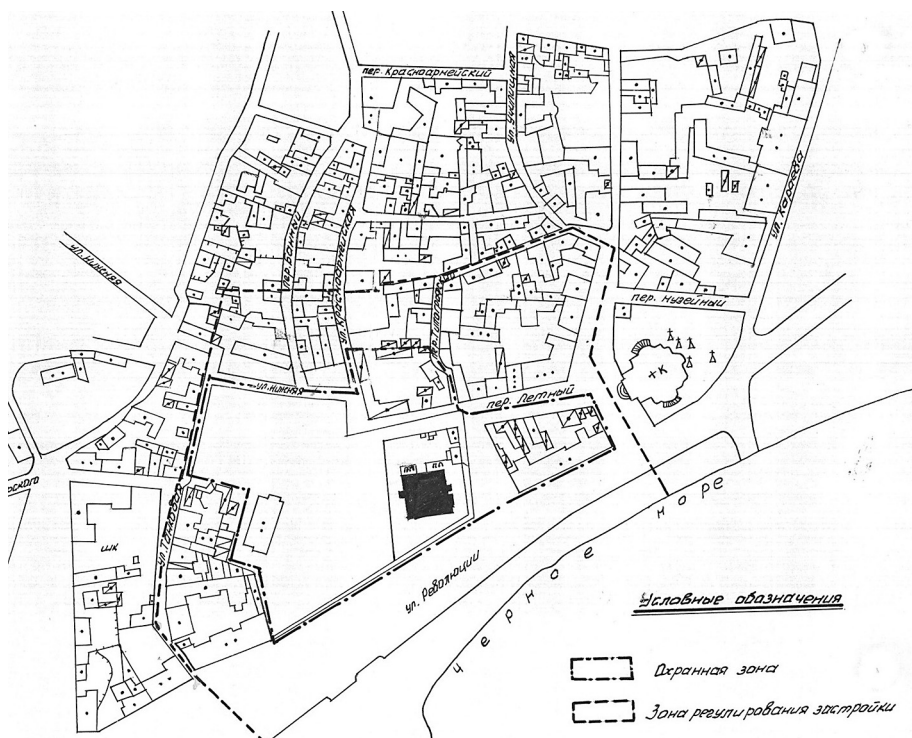

Фото 34. Зони охорони мечеті Джума-Джамі, розроблені Є. Лопушинською

Фото 35. Під час реставрації мечеті Джума-Джамі. Фото 1982 р.

Фото 36. Керч. Мелік-Чесменський курган. Фото до реставрації

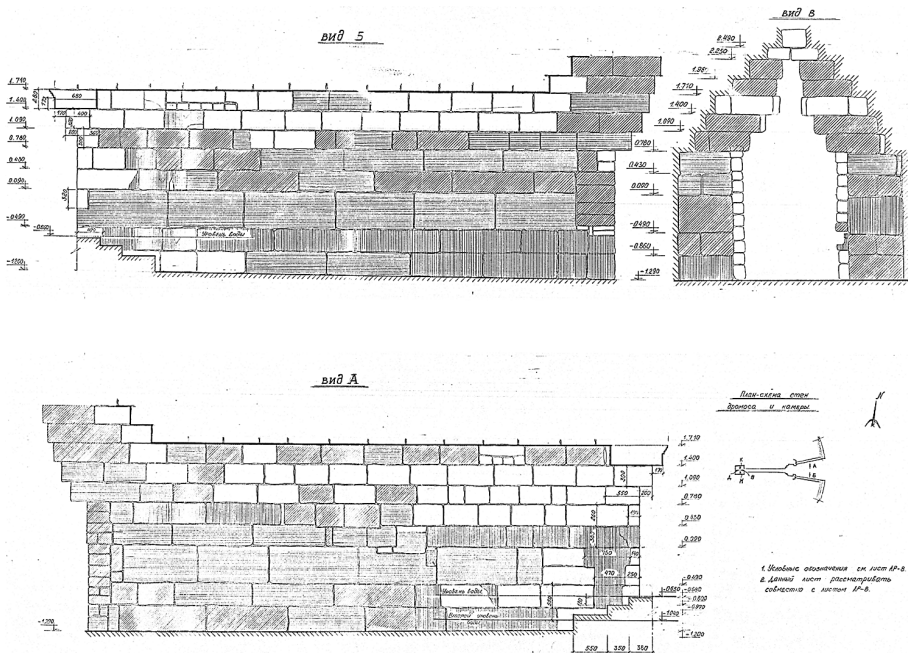

Фото 37. Керч. Мелік-Чесменський курган. Обмірні креслення

Фото 38. Загальний вигляд храму з північно-західного боку. 1966 р. Фото Є. Лопушинської

Фото 39. Вигляд древньої частини храму зі сходу. 1970 р. Фото Є. Лопушинської

Церковь Иоанна Предтечи в г. Керчи VII-XIX вв.
План на отметке 0-0

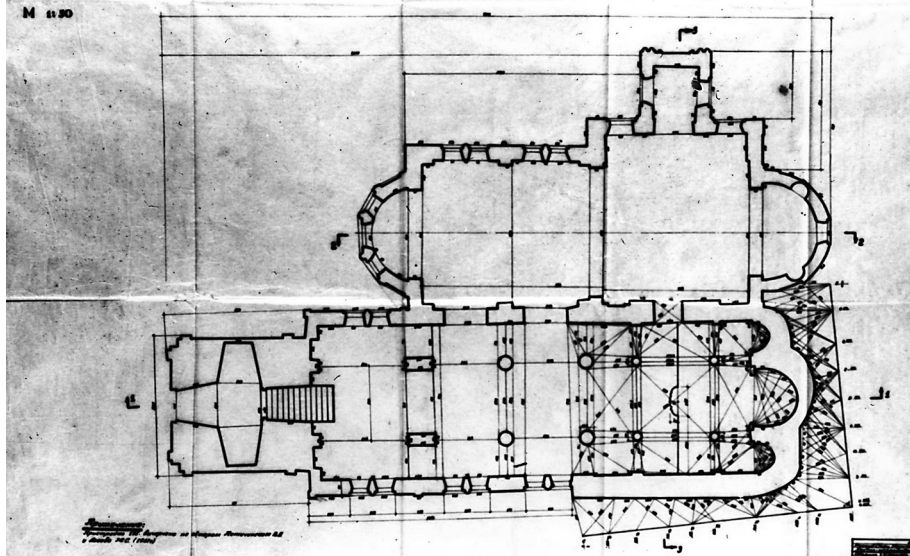

Фото 40. Обмір храму. План 1967. Фото з креслення

Фото 41. Видяг древньої частини храму з південного сходу. 1967 р. Фото Є. Лопушинської

Фото 42. Вигляд древньої частини храму з південного сходу. Сучасне фото

Фото 43. Фрагмент інтер'єру храму XIX ст. 1978 р. Фото В. Лашенко

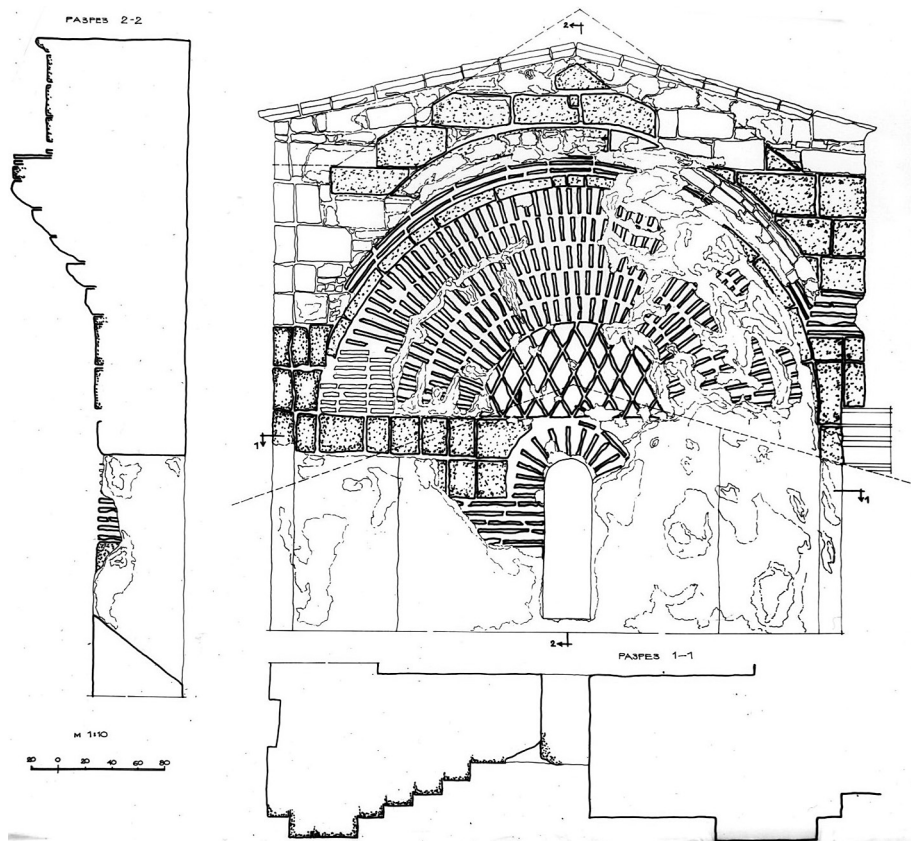

Фото 44. Обмір завершення південної гілки трансепту. 1967 р. Фото з креслення В. Лашенко

Фото 45. Завершення південної гілки трансепту після реставрації. 1982 р.
Фото Є. Лопушинської

Фото 46. Прямок до первісної відмітки землі. Після реставрації. 1982 р.
Фото Є. Лопушинської

Фото 47. Вигляд древньої частини храму з південного сходу. Сучасне фото

Література та архівні матеріали

- Водзинский Е.Е. *Становление и развитие охраны Судакской крепости* // Сугдейский сборник. Вып. V. Киев–Судак. 2012. С. 435–444.
- Водзинский Е.Е., Тыманович Е.В. *Охрана исторической и природной среды Генуэзской крепости в Судаке* // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Вип. 2. Київ: АртЕК, 2006.
- Джанов А.В., Майко В.В., Фарбей А.М. *Основные итоги исследований цитадели Сугдеи в 2002–2005 гг.* // Софійські читання. Вип. 3. Київ. 2007. С. 391–401.
- Научный отчет «Памятник архитектуры VIII–XIX в.в. Церковь Иоанна Предтечи в г. Керчи» / Протокол № 3 заседания Ученого совета по охране памятников архитектуры Госстроя УССР. Киев. 1990.
- Отчет ФГБНИУ «ГосНИИР» о научно-исследовательской работе «Исследование резного белокаменного декора портала бахчисарайского ханского дворца» // Министерство культуры Российской Федерации. URL: <https://docplayer.ru/59707887-Ministerstvo-kultury-rossiyskoy-federacii.html>
- Преловська І.М. *Приєднання Судацької фортеці до Софійського державного заповідника при М.Й. Кресальному* // Сугдейский сборник. Вып. III. Киев–Судак 2008. С. 183–199.
- Самойленко О.Г., Водзинский Е.Е. *Уникальность архитектурного комплекса Генуэзской крепости в Судаке и актуальность его включения в Список всемирного наследия ЮНЕСКО* // Сугдейский сборник. Вып. III. Киев–Судак. 2008. С. 618–626.
- Судак* // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Иллюстрированный справочник-каталог: в 4-х томах. Т. 2. Київ: Будівельник. 1983. С. 287–297.

Цяук Л.І., Гончарова К.В., Самоїленко О.Г.

КРИМ В АВТОРСЬКИХ ПРОЕКТАХ РЕСТАВРАЦІЇ ЄВГЕНІЇ ЛОПУШИНСЬКОЇ

Стаття розкриває сторінку з творчої біографії видатного українського реставратора Євгенії Лопушинської (1920–1996), її участі в реставрації архітектурних пам'яток Криму. Особлива увага зосереджена на висвітленні реставрації Судацької фортеці, Ханського палацу в Бахчисараї, мечеті Джума-Джами в Євпаторії, Мелек-Черменського кургану та церкви Йоана Хрестителя в Керчі. Окрім того в статті розкрито й сучасний стан відреставрованих Є. Лопушинською пам'яток, їхнє руйнування російською окупаційною владою в Криму. До статті додані фото пам'яток до та після реставрації, реставраційні плани тощо.

Цяук Лариса, Гончарова Катерина, Самоїленко Ольга – Інститут «УкрНДІпроектреставрація» (Україна, м. Київ).

Ключові слова: УкрНДІпроектреставрація, реставрація пам'яток Криму, Євгенія Лопушинська, Крим, Судак, Бахчисарай, Євпаторія, Керч.

Tsiauk L., Honcharova K., Samoilenko O.

CRIMEA IN THE RESTORATION PROJECTS OF YEVENHIA LOPUSHYNS'KA

The article opens a page from the creative biography of the outstanding Ukrainian restorer Yevhenia Lopushyns'ka (1920–1996), her participation in the restoration of architectural monuments of Crimea. Particular attention is paid to the restoration of the Sudak Fortress, the Khan's Palace in Bakhchisarai, the Juma-Jami Mosque in Yevpatoria, the Melek-Chermen Mound and the John the Baptist's Church in Kerch. In addition, the article reveals the current state of monuments restored by Ye. Lopushyns'ka, their destruction by the Russian occupation authorities in Crimea. Photos of monuments before and after the restoration, restoration plans, etc. are attached to the article.

Tsiauk Larysa, Honcharova Kateryna, Samoilenko Olha UkrNDIproectrestavratsia Institute (Ukraine, Kyiv).

Key words: UkrNDIproectrestavratsia, restoration of Crimea monuments, Yevhenia Lopushyns'ka, Crimea, Sudak, Bakhchisarai, Yevpatoria, Kerch.